

Zinātnes Vēstnesis

Latvijas Zinātņu akadēmijas, Latvijas Zinātnes padomes un Latvijas Zinātnieku savienības laikraksts

20 (520)

ISSN 1407-1479

2016. gada 5. decembris

Latvijas Zinātņu akadēmijas Rudens pilnsapulce 2016. gada 24. novembrī

Latvijas Zinātņu akadēmijas jauno locekļu vēlēšanu rezultāti

24. novembrī Latvijas Zinātņu akadēmijas Rudens pilnsapulcē, atbilstoši Latvijas Zinātņu akadēmijas Statūtu 3.2.1. un 3.8.1. punktam, aizklāti balsojot, par Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenojamajiem locekļiem ievēlēti – Ina Druviete, Donāts Erts, Aleksejs Kuzmins, Remigijs Počs, Uldis Rogulis, Inna Šteinbuka un Pēteris Trapencieris.

Par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļiem ievēlēti – Ivars Austers, Uģis Cābulis, Ēriks Jēkabsons, Sandra Muizniece-Brasava, Aiva Plotniece, Gita Rēvalde un Andris Zeltiņš.

Par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekļiem ievēlēti – Zenonas Dabkevičius (Lietuva), Vladimirs Gevorgjans (ASV), Viktors Algirdas Sniečkus (Kanāda) un Jānis Vārna (Zviedrija).

Par Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekļiem ievēlēti – Mārtiņš Brauns un Arnolds Laimonis Klotiņš.

Sveicam jubilārus!

6. decembrī – LZA īsteno locekli Viktoru HAUSMANI

6. decembrī – LZA goda doktoru Valdi LOKENBAHU

6. decembrī – LZA ārzemju locekli Reginu ŽUKU

13. decembrī – LZA īsteno locekli Ferberu RUVINU

13. decembrī – LZA ārzemju locekli Branoveru HERMANI

20. decembrī – LZA goda locekli Juri RUBENI

25. decembrī – LZA goda locekli Zigmundu SKUJIŅU

Ad multos annos!

Latvijas Zinātņu akadēmija

LZA PREZIDENTA OJĀRA SPĀRĪŠA RUNA LZA RUDENS PILNSAPULCĒ

Foto: J. Brencis

Šovakar Rīgas Svētā Pēterā baznīcā tiek noņemts priekšskars kādai glezai, kura dzimusi Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora un Rundāles pils direktora Imanta Lancmaņa darbnīcā. Gleznas nosaukums – “Kristus jautājums 2016. gada Lieldienās”. Jautājums tiešām ir eksistenciāls, jo šī gada Lieldienu nedēļa man pagāja Pakistānas komandējuma zīmē, kura Eiropas vaigā, līdzīgi brūcēm Kristus rokās un kājās, tika iecirsta rēta ar eksplozijas Briseles lidostā un vainagota ar 80 sieviešu un bērnu bojāeju terorista izraisītā sprādzienā Pakistānas pilsētas Lahoras parkā tieši Lieldienās, kur svētku atpūtai bija pulcējušās kristiešu ģimenes. Šādi ārkārtas notikumi pasaulē atgādās arvien biežāk, bet vai mums pie tā ir jāpierod kā pie ikdienas? Ko slēpj priekšskars, gleznas vienā stūrī ļaujot pamanīt senlatviešu karavīru, kurš attēlots tā, kā reliģiska sižeta mākslas darbos redzami vēl trīs citi romiešu karavīri, kuriem bija dots uzdevums apargāt Kristus kapu, lai pravieša sekotāji slepus nenolaupītu sava skolotāja mirstīgās atliekas un nesāktos spekulācijas par to, ka Kristus ir augšāmcēlies. Tātad, sekojot Bībeles loģikai, no valdošo romiešu puses Kristus vēlamais stāvoklis ir palikt mūžīgi mirušam, jo, dzīvs būdams, viņš radīja neērtības.

Kā zināms, I. Lancmaņa ota mēdz runāt alegoriju valodā, un viņa darbos nekas nav nenopietni, bet visā patiesībā zīmējas uz mūsu šodien. Tieši tāpat viņa lielformāta glezna “Latvija Muļķības, Naida, Skaudības, Slinkuma, Alkatības, Baudkāres un Nodēvības ielenkumā”, varēja atrasties arī kādā ministrijā, Saeimā, Ministru kabinetā vai muzejā, jo tā tēlaini runā par mākslinieka izjūtām, vērtējot mūsu valsts gaitu preti simtgadei un rosinot mainīt sabiedrības attieksmi gan pret Kristu, gan pret Latviju. Šodien ir svētku diena, bet kas mani motivē runāt alegoriju valodā? Pretrunīgā pieredze, – dažādu zemju zinātnes politikas veidotāju forumos esmu varējis iepazīt valstu augošo mērķniecību savas zinātniskās kapacitātes pārvēršanā peļņas spējīgā produktā, bet ikreiz esmu bijis spiests kaunēties par to, ka nekur citur neesmu atradis tik ļoti apzagtu Zinātņu akadēmiju – savas valsts augstāko zinātniskās ekselences institūciju – kā pie mums. Zinātņu akadēmija kā Latvijas alegorija I. Lancmaņa gleznā, vai kā Kristus, kura ķermeņi no augšāmcēlšanās sedz romiešu karavīru rūpīgi sargātais kapa vāks, mēģina celties un varētu to darīt vēl straujāk un vēl pamanāmāk, ja vien bijis tā, kā mūsu sabiedrībai pietrūkst visvairāk – drosmes, rīcībepējas,

izlēmības, mērķtiecības un par visu vairāk – kopīgās gribas. Vai jūs domājat, ka manu apziņu neplosa uzņēmēju vērtējums, kurā viņi salīdzina mūsu valsts pārvaldes negatīvo attieksmi pret uzņēmējdarbības vidi ar Igaunijā iedibināto augšupceļošo un attīstību veicinošo attieksmi? Vai gan šie gadījumi nav vērtējami kā anomālijas, kad ik dienas medijos atskan palīgā saucieni pēc glābēja un vienīgā cerība tiek likta uz sabiedrības līdzjutību, aicinot ziedot aknu pārstādīšanas operācijai Baibai, vai sirds transplantācijai pazīstamam pasaules apceļotājam, Bērnu klīniskās slimnīcas remontam, vai nācīgas svētvietas Rīgas Brāļu kapu restaurācijai un Likteņdārza pabeigšanai. Mums tikai jāpagaida vēl mazliet, un varbūt drīz sagaidīsim vēl vairāk valsti un mūs pazemojošus aicinājumus ziedot sirds operācijai vai zobu protēzēm arī kādam valsts viramam.

Mūsu valsts lielākais dārgums – talanti, zinātnieku ekselence, nācīgas intelekta elite, kuru mēs šodien godinām, kopā ar uzņēmējiem patiesībā uztur to valsts daļu, kuras “politiskā atbildība” ļauj lietot laikā tecēt Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas korpusu jumtiem, kura novirza administratīviem tērpiem rūpniecības un zinātnisko inovāciju attīstībai tik nepieciešamos tehnoloģiskās pārnesei iekārtu līdzekļus, kura ļauj mūžēt pasaulē visdārgākos tiltus, nefunkcionējošas slimnīcas mazapdzīvotos Latvijas nostūros un celtnes, kuru kvalitāte neiekļaujas pat celtnieku dotās divu gadu garantijas rāmjos. Bet domājām, ka ceļam ne jau diviem gadiem, bet vismaz vienam vai vairākiem mūžiem.

Decembra sākumā sekosim Nobela prēmijas piešķiršanas ceremonijai, redzot, kā Nobela fonda akumulētie līdzekļi nonāk zinātnieku un miera cīnītāju rīcībā gan morāli iepriecinot balvas saņēmējus par izcilu veikumu savā nozarē, gan stimulējot turpināt pētniecību cilvēces labā. Vai gan tas ir normāli, vai atbilstoši valsts prestižam, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielā medaļa kā mūsu valsti augstākais zinātnisko sasniegumu novērtējums daudzus gadus palika mērāms tikai ar akadēmiskās izcilības mēru, tam pievienojot bronzas medaļu un diplomu ādas vākos? Pēc principa: tu jau tāpat gudrs, gan jau pārējo nopelnīsi pats!? Nu jau vairākus gadus Lielās medaļas pielikumā ir arī iepriecinoša naudas balva, kuras piešķirēji – Borisa un Ināras Teterevu fonds – ir bijuši sekmīgi savā uzņēmējdarbībā un filantropiskā pašizlīdzībā atbalsta sociālus projektus mūsu valstī, medicīnu, augstāko izglītību, kultūru, Rundāles pils restaurāciju, teātri un mākslu, un arī Latvijas zinātni.

Taču vai tā tam ir jābūt? Vai tas ir normāli, ka reizi divos trijos gados par nozaru sasniegumiem valsts vārdā piešķiramo zinātnes balvu fonds ļauj stimulēt pieredzes bagātā un jaunā zinātnieka panākumus ar summām, kas ir mazākas vai vienādas ar vidējo mēnešalgu? Un, ja mums ir jāatbild sev pašiem par to, kas motivē Latvijas zinātnieku darboties savā nozarē, tad domāju, ka es zinu atbildi, un vairumā gadījumu šis motivators nav materiālā atlīdzība, bet gan aizrautīga ziedošanās savai pētnieka kaislībai. Jo – kā gan jūs izskaidrosiet faktu, ka daudzi no jums paliek uzticīgi saviem zinātniskajiem institūtiem pat tad, kad tiek nodarbināti vien 0,1 vai 0,25, vai 0,5 slo-džu apmērā? Jūsu devums savam institūtam un nozarei krietni pārsniedz valsts atdevi jūsu garīgo spēju kompensācijai, un šī dilemma paliek nerisināta, un to mēs neatrodam arī partiju vēlēšanu programmās. Vai tiešām visas valsts funkcijas jāpārliet uz iedzīvotāju un uzņēmēju pleciem?

Šodien, svinot akadēmiskās ekselences svētkus Latvijas zinātnes izcilībām – Baltijas Stratēģisko pētījumu centra Valdes priekšsēdētājam, habilitētajam politisko zinātņu doktoram, LZA ārlietu sekretāram, akadēmiskim Tālavam Jundzim un Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas Sirds ķirurģijas centra vadītājam, Rīgas Stradiņa universitātes profesoram un habilitētajam medicīnas un LZA goda doktoram Romanam Lācim, šeit pulcējušos akadēmiskās zinātnes pārstāvjus noteikti pilda prieks un lepnums par kolēģu talanta veikumu, par viņu ilgga-dīgi un augšup kāpjošo kvalifikācijas un meistarības spirāli, krā-jot mūžībai mūsu vēstures nozīmīgākos mirkļus, kā arī atdodot ģimenēm un Latvijas sabiedrībai pašu dārgāko – izglābtas dzī-vības. Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielās medaļas laureātiem šodien skanēs fanfaras, cildinājumi un pēc tam, kad viņu rokas būs brīvas no draugu un kolēģu sirsnīgajiem rokasspiedieniem, tajās guls pelnītās pateicības ziedi. Tā šoreiz būs gan akadēmiskās saimes, gan arī tās Latvijas sabiedrības pateicība, kurai Jūsu zinātniskais un dzīvību glābjošais darbs palīdz kā nācijai būt zi-nošai, garīgi bagātai un fiziski veselai. Jūs esat mūsu nacionālā bagātība, mūsu zinātnes talantu kanons!

Mēs šodien piepulcinām Zinātņu akadēmijas ekselencei papildinājumu: istenos un goda locekļus, ārzemju un korespondētājlocekļus. Kādu ceļamaizi mēs viņiem varam dot līdzī? Ar kādiem vārdiem stiprināt viņu atklājumu alkstošo garu? Ko novēlēt? Visdrīzāk Raiņa vārdus, ko grūtos brīžos mēs mēdzam sacīt sev, un šoreiz tie būs vietā arī jaunajiem kolēģiem: “Mēs būsim lieli tik, cik mūsu griba”.

I. Lancmanis. Latvija Muļķības, Naida, Skaudības, Slinkuma, Alkatības, Baudkāres un Nodēvības ielenkumā

Solomona Hillera balva Dr.chem. Lienei Grigorjevai

Latvijas Zinātņu akadēmijas Rudens pilnsapulcē tika pasniegta Solomona Hillera balva. Šogad par tās laureāti kļuvis Dr.chem. Liene Grigorjeva.

AS “Olainfarm” sadarbībā ar LZA un Rīgas Tehniskās universitātes Attīstības fondu nodibināto Solomona Hillera jauno

doktoru balvu piešķir jaunajiem ķīmijas zinātņu doktoriem ikgadējā konkursā par labāko pēdējos piecos gados aizstāvēto promocijas darbu organiskajā ķīmijā.

2016. gada četrus balvas pretendentu konkursā, ekspertiem vērtējot vienbalsīgi, Solomona Hillera balva tika

piešķirta Dr.chem. Lienei Grigorjevai (Latvijas Organiskās sintēzes institūts, LOSI) par promocijas darbu “C-Heteroatoms saites izveidošana Luisa skābes katalizētās aliliskās aizvietošanas reakcijās”.

Turpinājums – 2.lpp.

LZA Lielās medaļas laureāta, akadēmiķa Tālava Jundža runa LZA Rudens pilnsapulcē

Nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna Latvijas neatkarības atgūšanā 1986-1991

T. Jundzis saņemot LZA Lielo medaļu Foto: J. Brencis

Nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna ir starptautiskajās publiskajās tiesībās radīta koncepcija, kas atzīst valsts tiesības saglabāšanu apstākļos, kad valsts rīcībā ir ārēji pārtraukta vai ierobežota okupācijas vai citas vardarbīgas sagrābšanas rezultātā, vai arī valsts iekšēji tikusi reorganizēta sociālo revolūciju vai līdzīgu notikumu rezultātā. Šādos gadījumos nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna atzīst valsts juridisko turpinātību, no kā izriet arī valsts saistību un tiesību juridiskā nepārtrauktība.

Šī doktrīna atšķiras no valstu pēctecības koncepcijas starptautiskajās tiesībās, kas piemērojama izveidojoties jaunām valstīm valstu apvienošanās vai sadalīšanās gadījumā, kā arī nāciju pašnoteikšanās tiesību īstenošanas rezultātā. Abos gadījumos ir tieša saistība ar valsts identitātes jēdzienu: pirmajā gadījumā nepārtrauktība nozīmē attiecīgās valsts identitātes saglabāšanu; otrajā – pēctecība veidojas valsts identitātes zaudējuma rezultātā. Zīmīgi, ka valsts nepārtrauktību (turpinātību) neregulē neviena starptautiska konvencija, jo tā vienkārši nav nepieciešama, kamēr valsts pēctecībai vēltas trīs konvencijas, no kurām gan tikai viena stājusies spēkā.

Teorētiski nepārtrauktība ir viegli atšķirama no pēctecības, taču praksē tas nebūt tā nav. Piemēram, pēc Padomju Savienības sabrukuma Krievijas Federācija sākotnēji tika atzīta par tās pēcteci, taču jau drīz vien tā iekāroja daudzas pievilcīgas bijušās PSRS pilnvaras un tiesības (kodolieroči, vieta ANO, vēstniecības ārvalstīs u.c.). Lai tās iegūtu Krievija balstījās uz nepārtrauktības doktrīnu, atzīstot sevi par PSRS turpinātājvalsti (ne pēcteci), ko starptautiskā sabiedrība faktiski ir akceptējusi.

Baltijas valstu gadījumā nepārtrauktības (turpinātības) doktrīna ir acimredzami piemērojama. Tomēr Krievija apšaubu okupācijas fakta esamību un noliedz aneksijas prettiesiskumu, kamēr daļa rietumu zinātnieku šķēršļus nepārtrauktībai saredz ietilpumā okupācijā (51 gads), kas starptautiskajā praksē varētu nozīmēt faktiskās situācijas legalizāciju, ja vien vairums valstu to atzitu.

Latvijā nereti piesaukt un atgādināt senais romiešu princips *ex injuria jus non oritur* (prettiesisks akts nerada tiesības), īpaši runājot par 1940. gada okupāciju un Baltijas valstu padomju prettiesisko aneksiju. Retāk dzirdēts par kādu citu ne mazāk vērtīgu romiešu tiesību principu *ex factis jus oritur* (fakti rada tiesības), kas atzīts arī mūsdienu starptautiskajās tiesībās un pie zināmiem nosacījumiem var pat legalizēt starptautiski prettiesisku rīcību. Šādi nosacījumi pēc būtības ir divi un tie atbilst vispārpieņemtajai izpratnei par starptautiski tiesiskajām paražām. Viens no tiem prasa ņemt vērā rīcības vai bezdarbības, arī prettiesiskas, ilgstošo raksturu, kura vērtējums ir valstu un starptautiskās sabiedrības ziņā. Otrs nosacījums prasa, lai valstis, vismaz vairākums valstu atzitu faktisko situāciju par

tiesisku neatkarīgi no tās sākotnējā vai iepriekšējā vērtējuma.

Piecus gadu desmitus pasaules valstu vairākums, t.sk. gandrīz visas rietumu demokrātiskās valstis, izņemot Zviedriju, Nīderlandi un dažas citas, neatzina Baltijas valstu okupācijas un aneksijas tiesiskumu. Īpaši konsekventa bija ASV nostāja, kuru lielā mērā uzturēja arī baltiešu trimdas un diplomātu aktivitātes, un kas atbilstoši ietekmēja arī citas rietumvalstis. Tomēr situācija Baltijas jautājumā nebūt nebija tik viennozīmīga. Albānija, Bulgārija, Kuba, Ķīna un citas to laiku sociālistiskā bloka valstis, kā arī Brazīlija, Indija, Ēģipte, Japāna un vairākas citas atzina Baltijas valstu aneksiju par tiesisku. Ne reizi Baltijas valstu okupācijas un aneksijas jautājums nenonāca ANO vai tās institūciju dienaskārtībā, lai gan dažas valstis to bija pacēlušas. Bīstamas tendences parādījās arī rietumvalstu vienotībā, kad 1974. gada vasarā Jaunzēlande nolēma mainīt savu pozīciju un, lai uzlabotu attiecības ar Padomju Savienību, atzina Baltijas valstu aneksiju par tiesisku. Jaunzēlandes piemēram tūlīt sekoja Austrālija un grūti teikt kā šis process attīstījās tālāk, ja vien baltiešu trimda ne tikai Austrālijā un Jaunzēlandē, bet gandrīz visā pasaulē nesaceltu tik lielu traci, ka jau 1975. gada decembrī jaunā Austrālijas valdība atcēla iepriekšējās leiboristu valdības lēmumu. Lai arī līdzīgi nerīkojās Jaunzēlandē, tomēr citas valstis vairs nevēlējās atkārtot Austrālijas piedzīvoto un neatbaltīja Jaunzēlandes stūrgalvīgo nostāju.

Ņemot vērā starptautiskajā sistēmā valdošo pozīciju par Baltijas valstu okupācijas un aneksijas tiesiskuma neatzīšanu, Atmodas laikam Latvijā sākoties, jau bija svarīgs starptautisks priekšnosacījums nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnas piemērošanai, atjaunojot 1918. gadā proklamēto Latvijas Republiku, balstoties uz tās 1922. gada Satversmes pamatiem. Taču Atmodas pirmajā – 1988. gadā tam nebija vēl nobriedusi atbilstoša politiskā situācija. Šajā gadā jaunizveidotās nevalstiskās organizācijas, t.sk. Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK) un Latvijas Tautas fronte (LTF) runāja vien par lielāku demokrātiju, suverenitāti un ekonomisko neatkarību PSRS ietvaros. LTF savu mērķu sasniegšanai izvirzīja pat vairākas bīstamas prasības, kas Latvijai attālinātu no neatkarīgas valsts atjaunošanas, t.sk. par jauna Savienības līguma radīšanu, Latvijas PSR pilsoņu statusa konstitucionālu nostiprināšanu un Latvijas PSR uzņemšanu ANO un citās starptautiskajās organizācijās. Savulaik rietumvalstīs jau bija noraidījušas PSRS priekšlikumu uzņemt ANO visas trīs Baltijas republikas, lai nepieļautu to prettiesiskās aneksijas legalizāciju. Tomēr 1988. gads bija nozīmīgs ar plašām diskusijām par Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšanas patiesajiem apstākļiem, to skaitā ar Mavrika Vulfsona publisko paziņojumu par Latvijas okupāciju 1940. gadā, kas jau lika pamatus nepārtrauktības doktrīnas piemērošanai tālākajā ceļā uz neatkarību.

Atmodas otrais gads sākās ar LNNK pirmo kongresu 1989. gada 18. un 19. februārī, kas skaidri un nepārprotami savā programmā izvirzīja mērķi atjaunot neatkarīgu un demokrātisku Latvijas valsti 1940. gada robežās, balstoties uz 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes pamatiem. Šajā laikā LNNK iepazīta Igaunijas pilsoņu kustības organizēšanas pieredze un nevainojamo koncepciju par Igaunijas valsts atjaunošanu uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnas principiem. Tā arī Latvija jau 1989. gada pavasarī–vasarā nonāca pie savas juridiski joprojām pastāvošās valsts pilsoņu apzināšanas un pilsoņu komiteju veidošanas, balstoties uz konsekvētu juridiski pamatotu nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnu.

Latvijas Tautas frontes politiskie vadītāji sākotnēji krasi nostājās pret pilsoņu kustības iniciatīvu, kā politiski nepieņemamu un praktiski neīstenojamo. To skaidri formulēja LTF līderi Pēteris Laķis, Jānis Škapars, Ivars Godmanis, arī Andris Plotnieks un Juris Bojārs, piedāvājot veidot jaunu neatkarīgu un demokrātisku valsti, kas turpinātu un attīstītu Latvijas Republikas parlamentārās un demokrātiskās tradīcijas. Šāda nostāja nostiprināta LTF

kongresā 1989. gada oktobrī un 1990. gada februārī publiskotajā LTF vēlēšanu platformā pirms 18. martā nozīmētajām LPSR Augstākās Padomes vēlēšanām. Ja LTF vēlēšanās uzvarētu un jaunievēlēta Augstākā Padome pieņemtu lēmumu par neatkarību, Ivars Godmanis piedāvāja to nostiprināt ar diviem referendumiem – nacionālo un vispārējo, kurā piedalītos visi iedzīvotāji, kā arī sarīkot jaunas Satversmes sapulces vēlēšanas (*Atmoda*, 19.12.89.). Šo nodomu īstenošana uz visiem laikiem izslēgtu 1918. gadā dibinātās neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanas iespēju. Faktiski I. Godmaņa piedāvājums cieši sasauca ar Latvijas Zinātnieku savienības padomes sēdē 1989. gada 28. septembrī apstiprināto modeli, kuru, divainā kārtā, kādu laiku kā iespējamo kompromisu atbalstīja pat viens no pilsoņu kustības līderiem Māris Grīnblats, līdz to noraidīja šīs kustības valde, pamatotī saskatot tajā principiālu atkāpšanos no nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnas.

Pēc uzvaras Augstākās Padomes vēlēšanās 1990. gada 18. martā gandrīz tūlīt principiāli mainījās LTF vadības pozīcija, ko, iespējams, ietekmēja Lietuvas 11. martā un Igaunijas 30. martā pieņemtie lēmumi par šo valstu atjaunošanu *restitutio ad integrum* (atjaunošana iepriekšējā stāvoklī). LTF pilnībā pārņēma pilsoņu kustības proponēto valsts atjaunošanas modeli, balstoties uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnu, ko samērā konsekventi iekļāva 1990. gada 4. maija deklarācijā "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". Latvijas un pārējo Baltijas valstu skaidri paustā apņēmība atjaunot reiz zaudētās valstis arī faktiski bija pamats tam, lai starptautiskā sabiedrība, izmantojot varas vājumu PSRS pēc 1991. gada augusta puča mēģinājuma, atzītu Baltijas valstu kā starptautisko tiesību subjektu neatkarību. Ne visas valstis atzina Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Dažas uzskatīja un joprojām uzskata tās par jaunizveidotām neatkarīgām valstīm. Diemžēl arī ANO ģenerālsekretāri Baltijas valstis vairākkārt nosaukuši par jaunām valstīm, kas atdalījušas no PSRS. Turklāt Baltijas valstu dalības maksu ANO līdz pat 1996. gadam aprēķināja kā daļu no bijušās PSRS dalības maksas.

Daži politiķi un atsevišķi zinātnieki arī Latvijā joprojām uzskata, ka valsts atjaunošanas vietā labāk būtu bijis veidot jaunu neatkarīgu valsti, kas tad būtu PSRS pēctece, ļaujot pieprasīt daļu bijušās Padomju Savienības militārā bruņojuma un citus īpašumus, ārvalstu neatmaksātos kredītus Padomju Savienībai. Jaunas valsts radīšana arī ļautu neveikt Latvijā īpašumu denacionalizāciju. Šādam viedoklim piekrist nevar, jo valsts atjaunošana uz nepārtrauktības (turpinātības) doktrīnas pamatiem Latvijai devusi daudz vairāk. Pirmkārt, tā respektēja Latvijas tautas reiz īstenoto pašnoteikšanos un nelegalizēja padomju aneksiju, kā arī atjaunoja taisnīgumu un nodrošināja Baltijas valstu vienotību. Otrkārt, Latvijai nebija jāpiešķir pilsonība automātiski visiem, kas te bija ieradusies padomju varas laikā; nebija jānorēķinās par PSRS parādiem ārvalstīm; nebija jāuzņemas atbildība par PSRS noziegumiem ārvalstīs; Latvija saglabāja tiesības uz restitūciju un kompensācijām no agresorvalstīm vai to turpinātājvalstīm; atguva Latvijas Republikas bijušo vēstniecību ēkas un zeltu no rietumvalstīm; atjaunoja Latvijas Republikas jau noslēgtos starptautiskos līgumus un nozīmīgus tā laika likumdošanas aktus, kā arī varēja izmantot un joprojām izmanto to laiku judikatūru. Nav mazsvarīgi, ka tagadējā statusā Latvija var saukt pie kriminālatbildības par noziegumiem pret mieru, cilvēci un par kara noziegumiem represiju dalībniekus un padomju režīma aktivistus, apliecinot sevi kā civilizētu starptautiskās sistēmas dalībnieci.

Latvijas valsts atjaunošanas teorētiskie pētījumi un atzinumi ir svarīgi un aktuāli ne tikai pagātnes, bet vēl vairāk – šodienas un nākotnes kontekstā, lai veidotu un īstenoju gan mūsu iekšpolitiku, gan ārpolitiku un skaidrotu to mūsu sabiedrībai un starptautiskajiem partneriem.

Solomona Hillera balva *Dr.chem.* Lienei Grigorjevai

No kreisās: LZA prezidents Ojārs Spārītis, konkursa izvērtēšanas komisijas loceklis LZA kor.loc., RTU Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes Bioloģiski aktīvo savienojumu ķīmijas tehnoloģijas katedras asoc. profesors, *Dr.chem.* Aigars Jirgensons, laureāte *Dr.chem.* Liene Grigorjeva, komisijas loceklis AS „Olainfarm” ķīmiskās ražošanas attīstības departamenta direktors, PhD Vilnis Liepiņš un izvērtēšanas komisijas līdzpriekšsēdētājs, LZA Ķīmijas, bioloģijas un medicīnas zinātņu nodaļas priekšsēdētājs, LZA īstenojamais loceklis, *Dr.chem.* Pēteris Trapencieris

Foto: G. Ivuškāns

Turpinājums no 1.lpp.

Darba zinātniskais vadītājs *Dr.chem.* Aigars Jirgensons (LOSI) stāsta par šo pētījumu: "Modernās organiskās ķīmijas uzdevumos ietilpst videi draudzīgu un ekonomisku sintēzes metožu izveidošana, kas atbilst ļoti stingrajām preparātu ražošanas prasībām. Ir virkne transformāciju, kuras var efektīvi izmantot nelielu vielu daudzumu iegūšanai, taču to izmantošana industriālajos procesos ir apgrūtināta, jo tās ir saistītas ar augstām katalizatoru izmaksām un toksisku atkritumu veidošanu."

Liene Grigorjeva savā disertācijas darbā pievērsās C-N un C-O saites veidošanas metodoloģijai, kas ir būtiska uz lētu un maztoksisku Luisa skābju katalizētām alilazivietojamas reakcijām. Darba rezultātā tika izveidotas jaunas efektīvas metodes nepiesātināto aminospirtu un aminoskābju konstruēšanai, kas ir vērtīgi starpsavienojumi farmaceutiski nozīmīgu produktu iegūšanai. Papildus iegūtas vērtīgas teorētiskas atziņas par iespējām kontrolēt alilpozīcijas aminēšanas reģioselektivitāti un stereoselektivitāti. Par darba augsto vērtību liecina disertācijas rezultātu iekļaušana prestižā zinātnisko žurnālu publikācijās."

Sagatavoja:

P. Trapencieris, LZA īstenojamais loceklis un I. Stengrevica, LZA sabiedrisko attiecību speciāliste

LZA Lielās medaļas laureāta Tālava Jundža pateicības vārdi Borisa un Ināras Teterevu fondam

24. novembrī man bija ļoti liela un nozīmīga diena – Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielās medaļas saņemšana. Svinīgajā ceremonijā tika nolasīta Borisa un Ināras Teterevu apsveikuma vēstule man – aprīnoju, cik zinoši un rūpīgi tajā atsegti tie darbi par kuriem tiešām lepojos arī es pats. Tā vien šķiet, ka apsveikuma vēstule nākusi no tuviem, seniem un zinošiem draugiem. Tas man tiešām sagādāja lielu gandarījumu un patiesu prieku. Paldies!

LZA Lielajai medaļai jūsu fonds pievienoja naudas balvu, kuras apjoms pārsniedz viena Latvijas zinātnieka vidējos gada ienākumus. Es aprīnoju, ar kādu rūpību un iejūtību gatavota šī balva, jo pat tādu salīdzinošu sīkumu kā nodokļa nomaksu Fonds pilnībā ņēmis savā ziņā.

Es zinu, ka jūs neesat Latvijas bagātākie cilvēki, bet tas, kas jau gadiem ilgi jūs atbalstāt kultūru, mākslu un tagad arī zinātni liecina par jūsu gara bagātību un dāsnumu patiesām vērtībām.

LZA Lielās medaļas laureāta, LZA goda loceklis, RSU profesora **Romana Lāča** runa LZA Rudens pilnsapulcē

Dvēsele. Sirds. Ķirurģija

R. Lācis saņemot LZA Lielo medaļu

Foto: J. Brencis

Antīkā pasaulē 3500–5000 un pat 6000 g. pr. Kr., lai saglabātu ķermeņus pēc dzīves (after life), tika veidotas, agrāk dzīvojošo personu mūmijas. Tas bija svarīgi, lai Dvēsele, veicot noteiktu ciklu, atgrieztos un atrastu vietu (ķermeņi) reālai pēcdzīvei. Vieta, mājoklis Dvēselei bija sirds.

Mūsdienās, izmeklējot mūmijas ar kompjuterotomogrāfijas metožu, ir konstatēts, ka jau antīkā pasaulē 3500–6000 g. pr. Kr., bija izplatītas dažādas asinsvadu un sirds saslimšanas, kuras varēja būt arī nāves cēlonis. Piemēram, Adell H. Allam u.c. 2011. gadā (*Journal of the American College of Cardiology*, 2011. 4: 315–327) publicēja datus par 52 mūmijām, kuras izmeklējot 44 gadījumos varēja identificēt vaskulārās un kardiālās struktūras, no kurām 20 atklāja aterosklerozes pazīmes ar kalcifikāciju asinsvadu sienās. Izteikta sirds vaiņagartēriju aterosklerozē ar kalcifikāciju bija divām mūmijām (1550–1580 pr. Kr.). Šis atklājums ir visnenākais dokumentētais pierādījums par koronāro aterosklerozi cilvēkam vēl daudzus gadus pirms mūsu ēras sākuma.

Zināms, ka sirds asinsvadu saslimšanas mūsdienās ir nāves cēlonis vairāk nekā 17 miljoniem cilvēku gadā (2010). Diemžēl ekspertu, epidemioloģu prognoze perspektīvai ir visai negatīva. 2030. gadā paredz jau vairāk nekā 23 miljonus nāvu no šīs patoloģijas – no sirds asinsvadu saslimšanām. Un tas viss, neskatoties uz ļoti apjomīgu preventīvo darbību saslimšanas ierobežošanai.

Arī 1852. gadā ar autopsijas metožu *Johann Nepomuk Czermak* konstatēja aterosklerozi 3000 gadus vecai ēģiptiešu sievietes mūmijai (*Czermak, J. N. Description and microscopic findings of two Egyptian mummies. S.B. Akad. Wiss. 9. Wien 1852, 427*). Mūsdienās pielietotā CT skenēšana ļauj izdarīt pētījumus, nesadalot zinātnei tik vērtīgās mūmijas. Aterosklerozē tika konstatēta 20 no 44 izmeklētām mūmijām – respektīvi 45 % gadījumu.

Mūsdienu CT pētījumos *M. A. Allison* u.c. (2004), pārbaudot 650 asimptomātiskus 50–60 gadus vecus līdzcīvēkus, atklāja, ka artēriju aterosklerozē ir novērojama 92 % viriešu un 72 % sieviešu, bet, sasniedzot noteiktu vecumu – 60 gadi (viriešiem) un 70 gadi (sievietēm) – vienas vai vairāku artēriju kalcinoze ir 100 %. (*Allison, M. A., Criqui, M. H., Wright, C. M. Patterns and risk factors for Systemic calcified atherosclerosis. Arterioscler Thromb Vasc Biol* 24, 2004: 331–336).

Satraucoši augstā slimību izplatība un mirstība no sirds un asinsvadu saslimšanām ir pamats ārkārtējai sabiedrības uzmanībai šīs problēmas risināšanā. Protams, darbības virzieni ir preventīvi, tie ir profilaktiski pasākumi saslimstības mazināšanai. Tie ir veselīga dzīves veiduma ieviešana, sirds un asinsvadu slimību korigējamo risku faktoru vadīšana un kontrole.

Nenoliedzami svarīga ir savlaicīga ārstēšanas ieslēgšana slimajiem. Vienas grupas saslimšanas – sirds un asinsvadu slimības – joprojām ir galvenais nāves cēlonis pasaules populācijā. Tikai viena gada laikā mirst 17–17,5 miljoni cilvēku. Tas ir daudz kārt vairāk nekā no kara darbības, vardarbības, traumām, vairāk nekā no onkoloģiskām saslimšanām un citām saslimšanām.

Latvijā sirds un asinsvadu slimības ir izplatītas un tās ir nāves cēlonis vairāk nekā 50 % no visiem mirušajiem. Tās ir vadošās nāves cēloņu ziņā valstī.

Statistikas dati norāda, ka 2015. gadā Latvijā kopumā mira 28 179 cilvēki un no tiem 16 135 ar asinsrites sistēmas patoloģiju. Tas ir 57 %. Tas ir sevišķi aktuāli un satraucoši. Tiek lēsts, ka Latvijā ar sirds un asinsvadu patoloģiju slimo aptuveni 19 % iedzīvotāju, kas veido ap 380 000 cilvēku. Atbilstoši starptautisko ekspertu, slimību epidemioloģu prognozēm par mirstības palielināšanos arī Latvijā šī tendence skaidri iezīmējas. Piemēram 2011. gadā, rēķinot uz 100 000 iedzīvotājiem, no sirds un asinsvadu slimībām nomira 776,1 cilvēks, tad 2011. gadā šis rādītājs bija 760,9 cilvēki, 2012. gadā – 801,9, 2013. gadā – 812,8, 2014. gadā – 806,1 un 2015. gadā – 815,9 cilvēki.

Pasaule ir reaģējusi ar ļoti plašiem, masveidīgiem, finansiāli ļoti dārgiem, ārstēšanas un profilakses pasākumiem. Izveidoti kardioloģijas un kardiķirurģijas centri. Tiek mainīta valstu likumdošana, kas veicina veselīgu dzīvesveidu, ierobežo šo slimību riska faktorus. Piemēram tiek aizliegta smēķēšana sabiedriskās vietās, lidmašīnās, skolu tuvumā, uz ielas, balkoniem utt. Korģēta ēdināšana skolās, mainīta fiziskās aktivitātes programma u.c. Latvijā sirds un asinsvadu saslimšanām profilaksei un ārstēšanai visumā pievērsta ļoti liela uzmanība. Izveidots, labi nodrošināts, kardioloģiskās palīdzības dienests, izveidoti divi kardiķirurģijas centri: Paula Stradiņa klīniskās universitātes un Bērnu klīniskās universitātes slimnīcā. Tam visam, nenoliedzami, ir savs nozīmīgs, pozitīvs rezultāts pat ļoti īsā, dažu gadu, laikā. Latvijai statistikas birojs norāda, ka nozīmīgi mazinājies mirstība no tādas sevišķi smagas saslimšanas, kā miokarda in-

farkts. 2009. gadā, aprēķinot uz 100 000 iedzīvotājiem, ar miokarda infarktu mira 70,5 cilvēki, bet jau 2015. gadā – tikai 59,2 cilvēki. Tas ir ļoti un ļoti pozitīvi. Diemžēl šāda laba dinamika nav vērojama pie t.s. cerebrovaskulārās slimības, hipertensīvas slimības un kardiomiopātijām.

Sirds un asinsvadu ķirurģijas centrs Latvijā, Rīgā tika radīts 1969. gadā pēc Veselības ministrijas lēmuma (ministrs V. Kaņeps). Kā centra vadītājs tika iecelts profesors Jānis Volkolākovs. Tika attīstīta iedzimto sirds kaitību ķirurģija, sirds vārstuļu patoloģijas korekcijas, miokarda revaskularizācijas, aortas saslimšanu ķirurģija, perifēro artēriju un vēnu ķirurģija, sirds ritma traucējumu ķirurģija ar dažāda tipa elektrokardiostimulatoru, elektrodefibrilatoru implantācijām, sirds audzēju ķirurģija, sirds mazspējas ķirurģija, pielietojot mehāniskās palīgācirkulācijas metodes, gan arī izdarot sirds pārstādīšanu no cilvēka cilvēkam. Toreiz praktiski viss bija nezīnāms, jauns gan šeit, gan arī visā pasaulē kopumā. Šis virziens – sirds un asinsvadu ķirurģija veidojās, strauji auga. Pirmā "slēgtā" mitrālā komisuratomija notika 1957. gada 30. martā Paula Stradiņa slimnīcā un to izdarīja izcilais Latvijas ķirurgs, ķirurgs ar zelta rokām, profesors Ēvalds Ezerietis.

Lēmums 1969. gadā izveidot sirds – asinsvadu ķirurģijas centru Latvijā, bija ļoti progresīvs, ļoti savlaicīgs. Mirstība no sirds un asinsvadu slimībām bija augsta tajā laikā un esošie resursi, pieredze bija sadalīti dažādās Latvijas slimnīcās. Tādēļ, apvienojot visu vienotā centrā, tika apkopota pieredze Paula Stradiņa slimnīcā, Rīgas pilsētas 1. slimnīcā, Kara hospitālī un bērnu slimnīcā. Apvienojās ne tikai pieredze, bet arī cilvēku resursi un daļēji arī tā laika esošā aparatūra. Inicialā, tā laika, bet jau nozīmīga, sirds operāciju pieredze bija pilsētas 1. slimnīcā. Dr. Anatolijs Nikitins, Ojārs Aleksis. Kara hospitālī sirds operācijas veica Dr. Valentīns Harlamovs. Paula Stradiņa slimnīcā sirds ķirurģijas pionieris bija profesors Ēvalds Ezerietis, Jānis Slaidiņš un Vladimirs Utkins, Dr. Uldis Bērziņš un Dr. Natalija Bāliņa. Visaktīvākā darbība bija bērnu slimnīcā profesora Aleksandra Biežiņa vadībā – profesors Jānis Gaujens, Jānis Volkolākovs, Oļģerts Putniņš, Herberts Zandersons, Visvaldis un Valija Ledus, Dr. Juris Lejassaus, Dr. Juris Breicis, Juris Jansons, Māris Ligers, Aris Lācis u.c. Tas arī bija kodols, kurš veidojās pamatā sirds un asinsvadu ķirurģijas centrā un veidoja šo Latvijai tik vajadzīgo centru.

Jaunizveidotā sirds – asinsvadu ķirurģijas centra tālākie attīstītāji bija arī P. Stradiņa slimnīcās ķirurgi Uldis Bērziņš, Maruta Skujiņa, Andris Aivars, Biruta Puriņa, Ivars Jaunkalns, Biruta Mamaja, Augusts Ozols, Heinrihs Lācis, Pēteris Ošs, Edvīns Lietuviets, Svetlana Thor, Iļģors Marcinkevičs, Andris Alks, anesteziologs Biruta Timofejeva, Olafs Radziņš, Laila Feldmane un daudzi, daudzi citi. Centra izveide bija saistīta arī ar uzkrāto sākotnējo pieredzi sirds operācijās, Kara hospitālī (V. Harlamovs) un 1. slimnīcā (A. Nikitins, O. Aleksis), bērnu slimnīcā.

Sākotnējā, kopš 1969. gada, attīstība bija ļoti sarežģīta un smaga, jo nepieciešamā pieredze cieši saistījās ar dārgo tehnoloģiju iegādes ierobežotām iespējām. Ceļš bija "ērkskāins". Šajā laikā 1970tajos gados sirds ķirurģija attīstījās un veidojās visā pasaulē. Veidojās ļoti profesionāli, koleģiāli kontakti ar sirds ķirurģijas centriem daudzās universitātēs. Manuprāt, nepārvērtējama, sirds ķirurģijas attīstību veicinoša, nozīme bija tajā laikā radītajai apvienībai: katedra, slimnīca un zinātniski pētnieciskā laboratorija. Tās darbība bija vienota un dziļi mērķtiecīga. Man šķiet, tās autors savulaik bija Latvijā ļoti populārais profesors Anatolijs Bļugers.

Latvijā izveidotā, profesora Jāņa Volkolākova vadībā stādājošā sirds ķirurģijas centra darbības virzieni pamatā ir saglabājušies un attīstās tālāk jaunā kvalitātē. Tie ir – sirds vārstuļu operācijas, miokarda revaskularizācijas, ascēndējošas aortas operācijas, sirds ritma traucējumu ķirurģijas korekcijas, sirds mazspējas ārstēšana, pielietojot mehāniskos sirds kambarus un sirds transplantāciju.

Liels, revolucionārs notikums bija 2002. gada 10. aprīlī veiksmīgi izdarītā sirds transplantācija. Līdz mūsdienām uzkrāta pieredze 23 transplantācijas operācijās un 2015. gadā veiksmīgi izdarīta sirds pārstādīšana bērnam.

Varbūt spilgtākie notikumi Centra attīstībā bijuši:

1. Tā laika lielvalsts profesionāla atzina profesoram Jānim Volkolākovam, piešķirot Valsts prēmiju par sasniegumiem sirds ķirurģijas attīstībā (1977).

2. Medicīniskā tehnoloģiju kvalitātes un apgādes stabilizēšanās pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas.

3. Palīdzības apjoma pieaugums Latvijas iedzīvotājiem, kopš 2007. gada ar iespējām vairāk kā 1000 operāciju izpildē mākslīgās asinsrites apstākļos un izdzīvošanas rādītāju pieaugumu pēc šīm operācijām, līdz 99 % un vairāk. 2014. gadā sirds operācija mākslīgās asinsrites apstākļos izdarīta 1089 slimniekiem un 2015. gadā – 1107 slimajiem. Pielietotas vismodernākās sirds vārstuļu mehāniskās un bioloģiskās protēzes. (1., 2. un 3. att.)

4. Sirds pārstādīšanas iespēja un veiksmīga realizācija 2002. gadā un HTx bērnam 2015. gadā.

5. Mehānisko sirds kambaru implantācijas ar ļoti labu pieredzi un rezultātu 35 pacientiem. (4., 5. att.)

6. Ļoti veiksmīga transkateteru sirds vārstuļu ķirurģijas ieviešana t.s. hibrīdoperācijas kopš 2009. gada un reāli konkurētspējīgiem rezultātiem Eiropā. (6., 7. att.)

Ielūkojoties attīstības un veidošanās vēsturē, kā svarīgāko jāpiemin pēctecību un neatlaidīgu un mērķtiecīgu visa lielā sirds ķirurģijas centra kolektīva ikdienas darbu. Devīze "*Salus aegroti suprema lex*" – patiesi vienmēr bijusi galvenais vadmotīvs. Šim motīvam jābūt vienmēr, arī attīstīties nākotnē.

Un tomēr paliek jautājums: Kas ir Sirds?! Sūkni? Enerģētiskais centrs? Aizliegtais orgāns? Dvēseles mājoklis? Saule?

Katrā ziņā – sirds nav tikai sūkni!

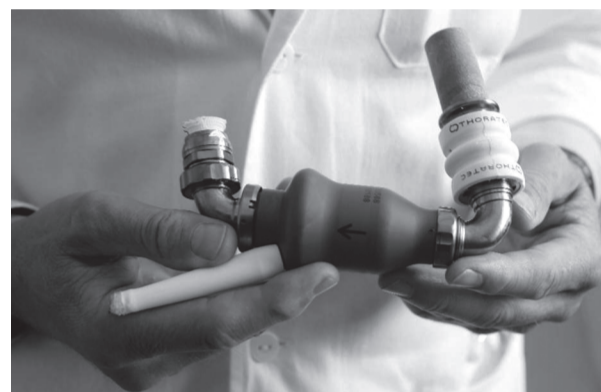
1. att. Mehāniskā sirds vārstuļa protēze OnX

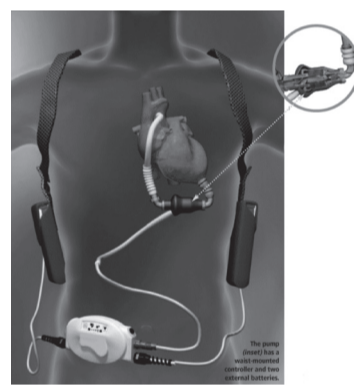
2. att. Edwards Lifesciences ksenoperikardiala Bioprotēze Intuity

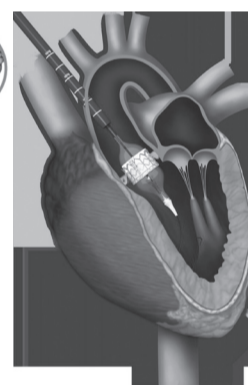
3. att. St.Jude Medical ksenoperikardiala biprotēze Tripecta

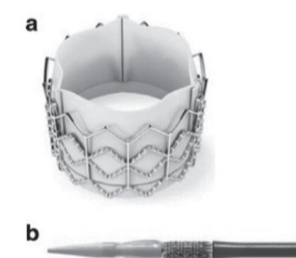
4. att. Mehāniskais sirds kambaris Heart Mate 2 Thoratec

5. att. Thoratec Heart Mate 2

6. att. TAVI sirds vārstuļa transaortāla ievade

7. att. TAVI Edwards Sapien Transkateteru sirds vārstuļa biopotēze

LZA Lielās medaļas laureāta Romana Lāča pateicības vārdi apbalvojumu saņemot

Mecenātisms un labdarība rada labestību un pateicības jūtas saņēmējam un, iespējams, ļoti, ļoti daudzām ar to saistītiem cilvēkiem. Šī jūtu garīgā enerģija noteikti sasniedz gan labdarības iniciētāju, gan labdarības patieso realizētāju. Ar to saprotu LZA un godinātos Ināru un Borisu Teterevus, kuru mecenātisms Latvijā ir plaši zināms. Esmu pārliecināts, ka viņi jutīs šo enerģiju un savukārt varos to atkal tālāk. Labdarības stipendijas pirmā radītā reakcija bija – atbildēt tāpat – ar kaut ko nozīmīgu, ar labu citiem. Varbūt tā ir ar to ierosinātā labdarība, ziedojo daļu līdzekļu Latvijas neatkarības svētākai un ļoti simboliskai vietai – Brāļu kapu fondam, pieminot līdzekļu izcelsmi. Par to izjūtu milzīgu gandarījumu. Stipendija dod zināmu brīvību, izvēles un iespēju brīvību attīstīt zinātnisko profesionālo aktivitāti, piedaloties dažu starptautisko simpoziju, konferenču darbībā nākamajos gados. Stipendija būs ieguldījums dažu centīgu jauno zinātnieku un profesionālu praktiķu atbalstam viņu augšanai un izglītībai. Tas būs svētīgi un atkal patiesi radis gandarījumu un prieku.

Paldies par LZA Lielo medaļu un nozīmīgo stipendiju!

